

O. A. Купчинський
**ТОПОНОМИ НА -ИЧІ І ПИТАНЯ
ЗАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Коли і як проходило заселення України? До цієї теми звертася і звертається наука протягом сторіч. Та незважаючи на це, проблема заселення України остаточно не розв'язана. Уся складність її полягає у відсутності прямих джерел (особливо це стосується доісторичного або ранньоісторичного періоду чи навіть часу, що передує утворенню Київської держави). У зв'язку з цим для дослідження проблеми притягають різні джерела, зокрема і топоніміку.

Географічні назви як джерело вивчення шляхів заселення земель України привернули увагу М. Максимовича і були опрацьовані ним в першій половині XIX ст.¹ Чималу увагу вивченю їх приділяє І. Шараневич, досліджуючи питання історичної географії². Багато даних з історії заселення розкривають дослідження назв у роботах А. Петрушевича³, Я. Головацького⁴,

¹ М. Максимович. Откуда идет русская земля. По сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским. К., 1837 (Собрание сочинений, т. I. К., 1876); його ж, О происхождении варяг-руссов.—«Москвитянин», III, 1841, стор. 198—211; його ж, Волынь до XI века.—«Киевлянин», 1841, стор. 289—297. Максимовичу належить близько десяти праць, присвячених виключно історичній топографії: М. Максимович. Топографические заметки киевлянина.—«Киевлянин», 1841, стор. 39—45, 102—118; його ж, Обозрение старого Киева.—«Киевлянин», 1840, стор. 5—58; його ж, Заметки о некоторых летописных названиях местностей.—«Археологический съезд в Москве», т. I, М., 1869, СXXXII—СXXXIV, та ін.

² И. Шараневич. История Галицко-Владимирской Руси от найдавнейших времен до року 1453. Львів, 1863; його ж, Исследования на полях отечественной географии и истории. Львів, 1869; його ж, O źródłach służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczystego. Львів, 1870; його ж, Слов'янські початки у склонів Карпат. Львів, 1871 (окремий відбиток).

³ А. С. Петрушевич. Лингвистично-исторические рассуждения. Львів, 1887 (окремий відбиток).

⁴ Я. Головацкий. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, ч. 1. М., 1878.

М. Філевича⁵, І. Житецького⁶, М. Сумцова⁷, О. Андріяшева⁸.

У цьому ж плані слід згадати праці М. Надеждіна⁹, М. Барсова¹⁰, С. Кузнецова¹¹, С. Середоніна¹². Усі названі автори при дослідженні історичних питань на основі топоніміки здебільшого застосовували етимологічний принцип, але через відсутність ясного значення не завжди послідовно і до кінця з'ясовували історичні факти.

З виходом у світ праць К. Іречека¹³, Я. Воцеля¹⁴, Т. Войцеховського¹⁵, Ф. П'єкосінського¹⁶, К. Кадлеца¹⁷ та інших у наукових колах з'являється навіть скептичне ставлення до географічних назв як джерела історичних досліджень. Проте заслуга самих цих істориків полягає в тому, що вони вперше поставили топоніміку на службу історії і заклали основу для її розроблення як в історичному, так і у філологічному, географічному, етнографічному напрямах.

З утверждженням порівняльного, історико-лінгвістичного методу дослідження недооцінка топоніміки була подолана. Вона знову стає одним з першочергових джерел історичних досліджень. Л. Нідерле на основі аналізу топонімів, використовуючи історичні повідомлення античних письменників, встановлює східну границю територій праслов'янської єдності на землях у басейні Десни¹⁸. Через назви рік встановлюється прабатьківщина слов'ян Я. Розгадовським¹⁹ і т. д.

⁵ Н. Ф и л е в и ч . История Древней Руси, т. I (Территория и население). Варшава, 1896.

⁶ И. Ж и т е ц к и й . Смена народностей в южной России.—«Киевская старина», 1883, т. VI.

⁷ Н. С у м ц о в . Малороссийская географическая номенклатура.—«Киевская старина», 1886, т. VII.

⁸ А. А и д р и я ш е в . Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. К., 1887; його ж, Нарис історії колонізації Сіверської землі.—«Записки історико-філологічного відділу ВУАН», кн. XX, 1928, стор. 95—128, та ін.

⁹ Н. Н а д е ж д и н . Опыт исторической географии русского мира.—«Библиотека для чтения», 1837, XXII, 27.

¹⁰ М. Б а р с о в . Очерки русской исторической географии. География начальной (Несторовой) летописи, изд. 2. Варшава, 1885.

¹¹ С. К у з н е ц о в . Русская историческая география. М., 1910.

¹² С. С е р е д о н и н . Историческая география. СПб., 1916.

¹³ К. J. J i ě ě k . Slovanské právo v Čechach a na Moravě, t. I—II. Прага, 1863—1864.

¹⁴ J. E. V o c e l . Pravěk zeme česke, t. I—II. Прага, 1866—1868.

¹⁵ T. W o j c i e c h o w s k i . Chrobacia. Rozbiór starożytności słowiańskich, т. I. Kraków, 1893.

¹⁶ F. P i e k o s i n s k i . Ludność wieśnicza w Polsce w dobie piastowskiej. Kraków, 1896; його ж, Osiedlenie Polski i Małopolski w prawieku (Rycerstwo polskie wieków średnich), т. III, Kraków, 1901.

¹⁷ K. K a d l e c . O prawie prywatnym zachodnich Słowian przed X wiekiem. Encyklopedia Polska, т. IV, ч. 2. Kraków, 1912, стор. 90.

¹⁸ L. N i e d e r l e . Manuel de l'antiquité slave, т. I. Париж, 1923, стор. 12.

¹⁹ J. R o z w a d o w s k i . Krytyczne uwagi o praojczyźnie Słowian (Studio nad nazwami wód słowiańskich, cz. II), SAU, XI, 1906, № 3; його ж, Kilka

З'ясування питань заселення на основі топоніміки, широко порушених у світовій науці в 20—40-х роках, триває і на сучасному етапі. Прикладом можуть бути роботи О. Шахматова²⁰, Й. Сальгрена²¹, М. Фасмера²², Е. Шварца²³, М. Кордуби²⁴, С. Роспонда²⁵, Я. Станіслава²⁶, М. Сергієвського²⁷, Г. Краге²⁸, Я. Рудницького²⁹, В. Шмілауера³⁰, В. Никонова³¹ та ін.

Розгляд окремих топонімів не дає позитивних результатів для з'ясування питань заселення. Пізнавальне значення назв розкривається тоді, коли вони беруться в основному, в семантичному і територіальному зв'язках, в системі ряду, ареалу. Основною передумовою використання топоніміки як джерела історичних досліджень, зокрема питань, які стосуються заселення, є повнота топонімічного матеріалу. При наявності вичерпного матеріалу необхідна докладна джерелознавча оцінка його, першість в якій належить мовознавству. Після цього треба провести просторове дослідження назв. Слід визначити територію, що охоплює однотипні назви та її межі, закономірності розміщення топонімів і динаміку їх розвитку в часі, просторові зв'язки і залежність між топонімами і даними історії, етнографії, елементами геоморфології — ґрунтом, ландшафтом, водним режимом і т. д. Крім того, важливе, а для топонімів давнього по-

uwag do przedhistorycznych stosunków Wschodniej Europy i praojczyzny indo-europejskiej na podstawie nazw wód, RS, VI, 1913, стор. 39—58; його ж, *Studio nad nazwami wód słowiańskich*. Kraków, 1948.

²⁰ А. Шахматов. Древние судьбы русского племени. Петербург, 1919.

²¹ J. Sahlgren. *Swenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. Ortnamnssäills kapets i Uppsala arsskrift*, 1914.

²² M. Väsmér. *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas*, t. I—IV, 1932—1936.

²³ E. Schwartz. *Die Ortsnammen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, ONG, 1931.

²⁴ М. Кордуба. Земля свідком минулого (Географічні назви як історичне джерело). Львів, 1924 (окрімий відбиток); його ж, Що кажуть нам назви осель. Львів, 1938; його ж, Українська колонізація (за назвами). — В кн.: «Історія Холмщини і Підляшшя». Kraków, 1941.

²⁵ S. Rospond. *Zagadnienia osadnictwa słowiańskiego w świetle toponomastyki*. — «Kwartalnik historyczny», rocz. LII, 1938.

²⁶ J. Stanislav. *Slovenský juh v stredověku*, t. I—II. Bratislava, 1941.

²⁷ М. Сергієвський. Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории. — ИАН ОЛЯ, т. V, вып. 4, 1946.

²⁸ Н. Кг'аге, *Ortsnammen als Geschichtsquelle*. Гейдельберг, 1949.

²⁹ Я. Рудницький. Земля до нас говорить (Дещо про наші географічні назви). — «Життя і знання», 1936, № 1; його ж, *Toropitmic neologismus Canada*. — «Onomastica», XV, Вінніпег, 1958.

³⁰ V. Šmilauer. *Osidlení Čech ve světle místních jmen*. Praha, 1960.

³¹ В. Никонов. История освоения Среднего Поволжья по материалам топонимики. — «Вопросы географии», № 50. М., 1960; його ж, Ручей—Ключ—Колодезь—Криница—Родник. — В кн.: «Материалы и исследования по русской диалектологии», вып. 2. М., 1961; його ж, Межславянские топонимические черты Украины. — «Питання ономастики». К., 1965.

ходження вирішальне значення має встановлення хронології словотворчих типів назв.

Топоніміка відтворює різні мовні нашарування, вказуючи на місця пізніших міграційних рухів чи локальні переміщення, окреслює за допомогою інших наук характер первинних форм поселень, залежних від території, епохи тощо³².

Аналіз назв повинен базуватися на порівняльній методіці дослідження ареалу чи систем ареалів тих чи інших типів назв як досліджуваної країни, так і земель, де наявний аналогічний матеріал, а висновки повинні спиратись на суміжні, зацікавлені в даній проблематиці науки — історію, географію, етнографію, археологію тощо. Така методика випливає з природи розвитку топонімів — складного суспільного явища, де схрещуються історичні, мовні, географічні та інші фактори, на основі яких вони зароджувались і виникали і які між собою взаємно пов'язані і взаємообумовлені.

Такі принципи дослідження вимагають всебічного опрацювання топонімічного матеріалу і паралельних історико-етнічних, мовних, археологічних, геоморфологічних критеріїв, щоб розкрити взаємозв'язок між цими джерелами і на їх основі з'ясувати закономірності історичних фактів.

У пропонованому повідомленні зроблена спроба історико-географічного аналізу топонімів в одному напрямі — встановлення історичних меж та характеру територіального поширення топонімів і його пізнавального значення для з'ясування питань заселення і етногенезу України. З великого і різного за значенням топонімічного матеріалу використовуємо лише один структурний тип топонімічних назв — патронімічні назви на **-ичі**. Досліджується загальномов'янська територія, причому окремо розглядаються землі в межах державних кордонів України і суміжних з Україною територій Польщі, Білорусії та Росії, які історично чи мовно є або були пов'язані з Україною.

Назви на **-ичі** — один з найдавніших типів топонімів. Вони утворювалися шляхом переосмислювання назв ранніх колективів. Назви Доброгостичі, Бояничі, Маличі, Васильковичі первісно означали людей — нащадків Доброгоста, Бояна, Мала, Василька (пізніше також підданих), потім ставали назвами землі, на якій оселялися ці люди. З часом у свідомості поколінь стирався зв'язок між назвами колективів і іменами, які дали початок назвам. Поступово ці назви втрачають і характер назв колективів. Віддаляючись від своєї реалії, вони все біль-

³² Е. М. П о с п е л о в . Применение картографических методов исследования в топонимике.— «Принципы топонимики». М., 1962, стор. 23—24; S. R o s p o d , вказ. праця, стор. 356; М. О. К о с в е н . Программа для собирания сведений о патронимии и структуре рода.— «Краткие сообщения Института этнографии АН СССР». М., 1951. XIII, стор. 20—31; й о г о ж , Семейная община и патронимия. М., 1963.

ше «зростаються» з землею, місцевістю і, нарешті, означають лише місцевість. Цей остаточний перехід, як і перехід категорій особових іменників в неособові, був початком створення патронімічних назв місцевостей.

Назви на **-ичі** — загальнослов'янський тип назв. Територія їх поширення охоплює східну, центральну і південну частини Європи, концентруючись на землях лужичан, чехів, словаків, частково в Угорщині, Велико- і Малопольщі, Сілезії, Мазовії. Одночасно цей тип назв поширений майже на всій території сучасної Білорусії, Смоленської, Брянської, частково Калузької, Великолуцької областей, з вкрапленнями в Костромській і Кіровській областях. У південних слов'ян назви на **-ичі** засвідчені в основному в Боснії, Герцеговині, Хорватії та Чорногорії, з вкрапленнями на пограниччі Югославії з Угорщиною в районі Сегеда і Суботіци. Окремі назви засвідчені в Болгарії (див. картосхему) ³³.

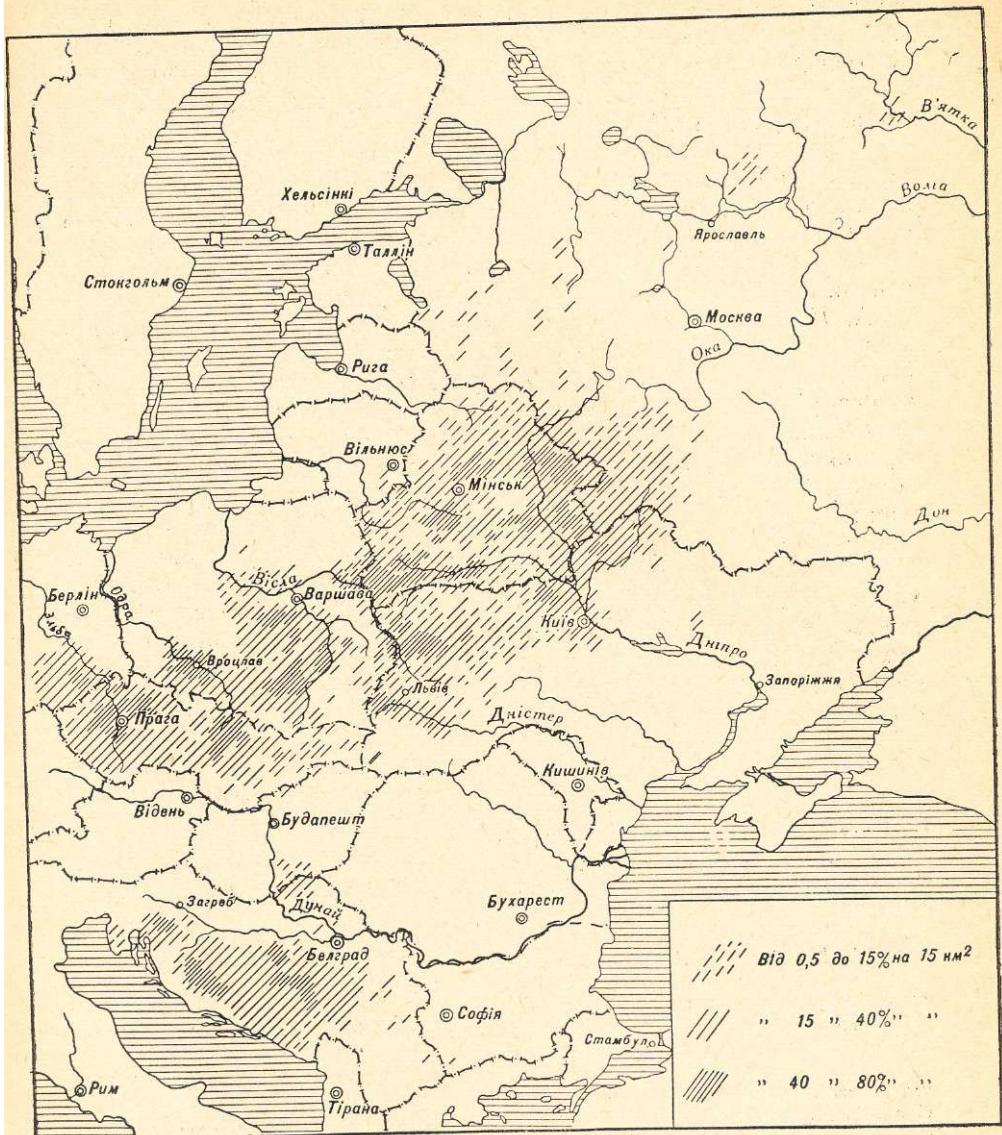
Значна кількість назв на **-ичі** загальнослов'янського ареалу припадає на українські землі. Ці назви засвідчені від Присяння до середньої Десни, на півночі — до Прип'яті і поліських боліт, головним чином концентруючись у західних, північно-західних та північно-східних областях України.

Крайня внутрішня південно-східна межа української зони з поширенням назв на **-ичі** проходить, приблизно, з південного заходу на північний схід і схід через міста Долину, Бережани, Кременець, Заслав, Полонне, на південь від Житомира на Переяслав-Хмельницький, на північ від Лубен на Гадяч до Сум по р. Ворсклі. На інших територіях, на південь від вказаної межі, назви на **-ичі** зустрічаються як окремі вкраплення. У раніші часи вони зустрічалися частіше (західне і східне Поділля).

Уже саме окреслення межі поширення назв на **-ичі** дає підставу для твердження про територіальну цілість, давню єдність. Відомо, що заожною такою територіальною єдністю виступає її визначальний мовно-історичний критерій, обумовлений певною етнічною єдністю, особливо в ранньоісторичний період. Це стає наочним при протиставленні більшості топонімічних ареалів.

Щоб визначити суть, характер етнічної єдності, а головне, період її становлення і територію поширення, отже, визначити час заселення досліджуваної місцевості на основі топонімів, одне окреслення їх межі недостатнє. Відомо, що певні словотворчі типи назв обмежуються не лише територією, а й часом. У зв'язку з цим необхідно попередньо встановити період появи назв на **-ичі**. А втім питання хронології топонімів при всій своїй пізнавальній важливості — одне з найбільш складних у слов'янській топоніміці. Топоніми на **-ичі**, як найраніше і, безпереч-

³³ Пропонована картосхема не претендує на вичерпність.

Поширення патронімічних назв на -ичі на слов'янських землях.

но, найбільш досліджувані, дістали чи не найрізноманітніше трактування щодо часу свого виникнення і поширення. Наприклад, Т. Войцеховський відносить їх утворення до V ст.³⁴, Ф. П'єкосінський — до VI ст.³⁵, Я. Воцель — до VI—X ст.³⁶, К. Іречек — перед X ст.³⁷, С. Вацка — перед IX ст.³⁸, Ф. Нідерле — до IX—X ст.³⁹, Ф. Буяк — до X—XIII ст.⁴⁰, В. Шмілауер — до початку XIV ст.⁴¹

Вихідним пунктом наших спостережень щодо часу виникнення назв на **-ичі** є розгляд топонімів, виявлених у пам'ятках письменства, без уваги до хронології цих останніх. Зроблена спроба встановлення хронології назв на **-ичі** на основі: а) мовного аналізу структурних частин назв; б) соціально-історичної основи виникнення назв; в) історичних даних.

А. Документальний матеріал засвідчує назви на **-ичі** з основами спільнослов'янського, східнослов'янського і навіть українського походження. Їх структура і сфера поширення відображають різні етапи утворення.

Двочленні назви типу Гостиславичі, Семирадичі, Ратиборичі, Войсславичі, Домагостиці слід віднести до найраніших утворень. На це вказує притаманна усім слов'янським мовам двочленна структура антропонімів, які лежать в їх основі, слов'янське значення і поширення цих назв на землях усіх слов'ян⁴². Ідентичні за будовою і значенням топоніми на **-ичі** засвідчені в усіх слов'ян протягом удокументованого періоду. Назви, що виникли на основі двочленних антропонімів, були замінені, слід думати, типом назв, утворених від скорочених основ типу Хотичі (<Хотимир), Боричі (<Боримир), Жиричі (<Домажир); можливо, Вишатичі (<Вишата), Перв'ятичі (<Перв'ята),

³⁴ T. Wojsiechowski, вказ. праця, стор. 334—335 та ін.

³⁵ F. Piekosinski. Osiedlenie Polski i Małopolski w prawieku (Rycerstwo polskie wieków średnich), т. III, ч. 1, Kraków, 1901, стор. XIX.

³⁶ V. Smilauer, вказ. праця, стор. 13—14.

³⁷ Пор. V. Smilauer. Metoda «malych typů» v toponomastice.—«Sborník slavistických prací, věnovaných IV mezinárodnímu sjezdu v Moskvě», 1959, стор. 45.

³⁸ Там же.

³⁹ L. Niederle. Život starých Slovanů, т. III, ч. 1. Прага, стор. 202.

⁴⁰ F. Bujač. O słowiańskich nazwach miejscowych. Z odlegiej i blizkiej przeszłości. Львів—Варшава—Краків, 1924, стор. 25—35.

⁴¹ Пор. рецензію Р. Фішера на працю В. Шмілауера «Osídlení Čech...» — «Zeitschrift für slavistik», т. I, VI, зош. 1. 1961, стор. 154.

⁴² Г. Г. Гинкин. Древнейшие русские двусловные личные имена и их уменьшительные.—«Живая старина», 1893, стор. 140—161; Н. М. Тупиков. Словарь древнерусских личных собственных имен.—«Записки отделения русской и славянской археологии», № 6, СПб., 1903; F. Palacký. Popis staročeských osobních a křestných jmen.—«Časopis českého muzeum», roč. 6, svazek 1. Прага, 1832; T. Maretic. О narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba.—Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, LXXX—LXXXII, 1886; W. Taszyci. Najdawniejsze polskie imiona osobowe, PAU, т. LXII, № 3, Краків, 1926.

Мишлятичі (<Мислята). При безперечному процесі «вростання» одних типів назв у другі вказані типи назв з двочленними та одночленними основами можуть відображати не один мовно-історичний етап. Іх заступають назви, в основі яких лежать наймення християнського походження: Петричі, Яковичі і т. д. Це хронологічно третій етап утворення топонімів на **-ичі**.

Такі попередні дані дають можливість зіставляти зародження перших двох груп топонімів, не беручи до уваги певних локальних впливів, які повинні були проявлятися при їх творенні у спільнослов'янську чи східнослов'янську добу⁴³. Назви, в основу яких лягли християнські імена, з'явилися не раніше Х ст. (на Україні). Назви Грицевичі, Васьковичі — треба гадати, навіші утворення.

Певним підтвердженням того, що появу назв на **-ичі** можна віднести навіть до періоду спільнослов'янської єдності чи етапу територіального виділення східного слов'янства, є історія закінчення назв на **-ич(i)** <^{*}-itъ>. Суфікс ^{*}-tъ- утворений на ґрунті форманта **-t-**, що означав спорідненість, а потім, у балтослов'янський період здрібнілість (пор. литовське Naujokytis — син Нав'йока). Поєднанням форманта **-t-**, відповідно **-it-**, з формантом **-io-**, що виражав також спорідненість і родовий зв'язок, утворюється на спільнослов'янському мовному ґрунті попередник нашого **-ичі** (^{*}-itъ)⁴⁴. Окремі дослідники вважають, що цей суфікс з таким давнім мовним родоводом оформляв слов'янські назви там, де слов'янське поселення було найдавнішим⁴⁵.

Пізнавальною для з'ясування часу утворення назв на **-ичі** для України є зміна функціонально-значенієвого навантаження суфікса **-ичі**. На загальнослов'янському мовному ґрунті суфікс **-ич(i)** спочатку виступає в значенні походження від когось, означає здрібнілість, а згодом патронімічність. Проте літописи засвідчують і такі етноніми, як кривичі, дреговичі, де цей суфікс не відповідає своїй первісній функції, бо оформляє назви від неособових основ. Таке явище вказує на раннє значенієве розподілення суфікса **-ич(i)**, що викликалося, як правило, так званою словотворчою гіперпродуктивністю. Вона відбилася також у творенні географічних назв, що відносяться до пізнішого періоду: Неводничі (Х ст.). Цей мовний процес відображає значне нагромадження назв на **-ич(i)** до IX ст. Вра-

⁴³ Чітке визначення хронологічних меж появи назв місцевостей з двочленними основами на підставі мовного аналізу ускладнюється тим, що науці невідомий час утворення антропонімів типу Добробил, Велигор, а також Мал, Гост- і т. д., як і визначення періоду їх продуктивного розвитку і розвитку за традицією, аналогією.

⁴⁴ Пор. K. Bugmann, B. Delbггск. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, II. Страсбург, 1906—1916, стор. 406—407, 604.

⁴⁵ S. Rospond. Stratygrafia toponimiczna. Z polskich studiów sławistycznych. Варшава, 1958, стор. 163.

ховуючи думку про те, що назви ряду племен, згадувані літописами, уже жили протягом століть⁴⁶, маємо підставу відносити їх появу принаймні до VII—VIII ст. Слід думати, що паралельно з назвами племен розвивалися топонімічні моделі на -ичі. Така думка підкріплюється твердженням окремих дослідників про те, що у давні часи назви на -ичі були домінуючими у слов'ян⁴⁷.

Б. Поряд з мовним аналізом певні дані для з'ясування хронології дає розгляд історико-соціальних основ виникнення топонімів на -ичі. Оскільки топоніми є породженням відповідних історико-соціальних умов, виражених засобами мови своєї епохи, вони і є відображенням свого часу, його історичних процесів. Назви на -ичі створені родовим суспільством. Власне рід (родова община) кладе початок розвитку патронімічного типу назв місцевостей на -ичі⁴⁸. Їх творення проходить за схемою: ім'я (родонаочальника) — рід — місце поселення роду (патронімія, група патронімій, село) — Богуслав — Богуславичі — Богуславичі. Таке творення знаходить підтвердження як в українських пам'ятках, так і в пам'ятках інших слов'ян. Зв'язок між соціальним устроєм і назвами відображенний в патроніміях XIV—XVI ст.: пережиткових формах родових общин — дворищах, посябринах (Полісся, Волинь), задругах і кучах у південних слов'ян (Хорватія, Чорногора)⁴⁹. Застосовуючи ретроспективний спосіб дослідження зв'язку назв на -ичі з їх історико-соціальною базою, йдучи від часів з документованими свідченнями до епохи, не зафіксованої пам'ятками, можна дійти висновку, що у більш віддалені періоди цей зв'язок сильніший і назви на -ичі зустрічаються частіше. Це підтверджується продуктивністю назв саме на тих територіях, де в силу історичних обставин найдовше затримались родові традиції: Полісся — Україна; Боснія, Герцеговина, Чорногора — Югославія. (Тут, звичайно, не слід брати до уваги спорадичні утворення, що виникали

⁴⁶ С. Середонин, вказ. праця стор. 136.

⁴⁷ S. Rospond. *Stratygrafia toponimiczna...*, стор. 162.

⁴⁸ Пор. F. Palacký. *Geschichte von Böhmen*. Прага, 1836, стор. 199; А. Ефименко. Дворищное земледелие в Южной Руси.—В кн.: «Южная Русь», т. I, СПб., 1905, стор. 377 і далі; К. Kadlec. *O prawie prawałnem zachodnich Słowian przed X wiekiem*. Encyklopedia Polska, т. IV, ч. 2, стор. 94—95; М. О. Косвен. Семейная община и патронимия. М., 1963, стор. 92; його ж, Программа для собирания сведений о патронимии и структуре рода.—«Краткие сообщения ин-та этнографии АН СССР». М., 1953, стор. 20—31.

⁴⁹ Писцовая книга бывшего Пинского староства, составленная на повеление короля Сигизмунда Августа во 1561—1566 годах пинским и кобринским старостою Лаврином Войною..., ч. II. Вільно, 1874; Ревизия Кобринской экономии, составленная в 1563 году королевским ревизором Дмитрием Сапегою... Вільно, 1876; V. Bogićić. *Gragia u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga*.—«Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih slovene», кн. I. Zagreb, 1874; V. Klačić. *Hrvatska plemena od XII do XVI stoljeca*.—Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, CXXX. Zagreb, 1897; K. Jirечек. Историја Срба, кн. I (до 1371). Белград, 1922, стор. 97—103 та ін.

на інших територіях, здебільшого за аналогією, за моделлю існуючих назв). Для України пізнавальними у цьому напрямі є також антропоніми на **-ич**, продуктивність яких спостерігається від найдавніших часів.

Враховуючи те, що розвиток родового устрою у слов'ян як історико-соціальної основи для творення назв на **-ичі** закінчується в межах перших століть нової ери, а з VI ст. (східне слов'янство) виникають класові відносини⁵⁰ (хоч родові традиції мали місце і в пізньофеодальну добу), появу назв на **-ичі** можна віднести до першої половини I тисячоліття нової ери (не пізніше VI ст.), що певною мірою збігається з мовними даними.

В. Серед історичних фактів, які можуть засвідчувати хронологію назв на **-ичі**, виступає виділення з загального праслов'янського осередку південних слов'ян. Переселяючись під тиском аварів та інших народів на південь, слов'яни переносили з собою спільні для всіх слов'ян традиції суспільного устрою, звичаї, а також назви (пор. назви Югославії *Berislavici*, *Žitomislići*, *Bogoslaljići*, *Bjelice*, *Bogišići*, *Malići*, *Radotići*, *Kašići*, *Faljenovići*, *Boljanici* і т. д.), спільні для всіх слов'ян. Власне, цей факт і служить джерелом для визначення хронології назв на **-ичі**. Оскільки час остаточного заселення Балканського півострова слов'янами припадає на VI—VII ст., що супроводжувалося там, як слід думати, створенням південної частини загальнослов'янського ареалу назв на **-ичі** на основі успадкованих назв з слов'янської прабатьківщини, цей факт може не лише свідчити про період формування південної частини ареалу, а й вказувати на час розвитку назв у всіх слов'ян взагалі.

Чи проливають світло на хронологію назв на **-ичі** пам'ятки? На це питання відповідь одержуємо не завжди позитивну. Заперечення випливає з об'єктивних причин розвитку найдавніших типів назв (це стосується не лише назв на **-ичі**, а й назв на ***-јь**, **-ани**, **-івci**, **-инci** і т. д.). Час найбільшої продуктивності і територіального поширення розглядуваного топонімічного типу назв на **-ичі** фактично протистоїть часові появі письмових пам'яток у слов'ян. Починаючи з XI ст., а зокрема з XIV ст., збільшується число документальних пам'яток України і формально зростає кількість назв, хоч історико-соціальна база іх утворення навіть у пережиткових формах зникає остаточно. Це показують процентні дані (взяті від усієї кількості топонімів на **-ичі**) перших засвідчень назв по століттях для України. Наприклад, до X—XIII ст. відноситься приблизно 0,9% назв, до XIV ст.—3,6, до XV ст.—28,6, до XVI ст.—39, до XVII ст.—15,8% і т. д. Такий розвиток співвідношень можна спостерігати і в інших слов'янських країнах. Самі хронологічні засвідчення назв у доку-

⁵⁰ Б. Д. Греков. Киевская Русь. М., 1953, стор. 444.

ментах не встановлюють часу виникнення назв і тим більше, як це вважають окремі дослідники топоніміки, часу заселення, а лише констатують кількісну наявність топонімів у відповідний період. У Придністров'ї і Присянні засвідчено вперше в XIV ст. більше 50 назв і лише кілька назв в XIII ст.; на XV—XVI ст. припадає понад 68% таких засвідчень і лише 1% на чотири сторіччя—X—XIII. Ці документальні, але не фактичні показники ілюструються і такими прикладами: назва села Біличі (Київ) уперше згадана під 1162 р., вдруге—лише в XVII ст.; назва Березовичі (Володимир-Волинський) уперше засвідчена в 1287 р. і вдруге лише в XV ст. Те ж трапилося з сотнями відомих назв, які в ранній період нашої історії зовсім не засвідчені. Подібні дані говорять здебільшого лише про відсутність документів, у яких могли б існувати назви на **-ичі**: до XIV ст.—для Придністров'я, частково Волині, Холмщини, Наддніпрянщини; до XV—XVII ст.—для Полісся, Підляшшя, Слобожанщини; до IX—XI ст.—по Україні взагалі.

Думки щодо хронології назви на **-ичі**, викладені вище, слід розглядати лише як спробу дослідження питання. Однак уже ці попередні спостереження дозволяють зауважити, що поява назв на **-ичі** на слов'янських землях виходить далеко за межі X—XIV ст. Такий тип назв, однак, міг розвиватися і раніше, що також не суперечить даним про продуктивний розвиток назв на **-ичі** в VII—XIII ст., а в окремих слов'янських землях навіть пізніше.

Встановлення верхньої межі виникання назв на **-ичі** дає ключ для розуміння історичного процесу територіального поширення назв. Топонімічний ареал, з уваги на його утворення і територіальне поширення, повинен бути об'єктом історичних досліджень, зокрема дослідження етногенезу слов'ян. За топонімічним ареалом, якому властива стійкість на протязі століть, можна говорити про етнічну єдність творця і носія ареалу назв на **-ичі**.

Чи відповідає територія давньої топонімічної єдності сьогоднішній території поширення назв на **-ичі** від Одера до басейну Десни, від м. Братіслави і верхнього Придністров'я до Західної Двіни і верхів'їв Дніпра? Матеріали, що є у нашему розпорядженні, засвідчують її мінливість. Розширення ареалу можна спостерігати на Слобожанщині в XVI—XVII ст., куди назви на **-ичі** проникають з переселенцями з Надприп'яті чи центра Білорусії⁵¹. Дещо раніше таке розширення спостерігається в окремих районах Мазовії, Помор'я. Значне звуження давнього ареалу назв на **-ичі** спостерігається на території сучасної Угор-

⁵¹ Це питання вимагає додаткового дослідження, оскільки в мікротопоніміці Слобожанщини засвідченні окремі назви на **-ичі**, виникнення яких слід віднести до ранішого періоду.

щини⁵², Німеччини та на інших землях, де слов'янська топоніміка була витіснена угоро-фінським, германським та іншими елементами. Звуження території назв на **-ичі**, що спостерігається в південній Київщині (райони Таращі, Переяслав-Хмельницького), частково в північно-західній частині Полтавщини, південній Чернігівщині, відбулося, можна думати, внаслідок спустошливих нападів кочівників. Про наявність в давнину назв на **-ичі** саме на цих територіях можуть вказувати їх окремі сучасні вкраплення (Лесовичі, Гореновичі, Поповичі й ін.) та давні відприсвійні назви на ***-јь**, які завжди виступають в парі з патронімічними (Переяславль, Богуславль, Всеволож, Лукомль, Воїнь, Хоробор, Радо[го]їць, Яropolч, Самбір). Якийсь перерозподіл назв мусив відбутися і всередині ареалу у зв'язку із непостійністю геоморфологічних умов.

Мінливість ареалу назв на **-ичі** певною мірою може вказувати на колонізаційні рухи. Однак подібні зміни засвідчені, в основному, на його окраїнах. Центральна частина ареалу навіть при певних локальних переміщеннях залишалась незміненою. Вона становила самобутню єдність для свого часу, на що вказують топонімія, історичні та археологічні відомості.

Дану етнічно-топонімічну єдність на досліджуваних територіях підтверджує: а) ідентична структурно-граматична форма топонімів, засвідчена майже в усіх слов'ян (порівняй двочленні топоніми Litomeříci — Чехія, Домамиричи — Білорусія, Дорогомиричи — Україна, Wojsławice — Польща, Berislavici — Югославія, Myslidaržici — територія лужичан, Битославичи — Росія); б) ідентична основа утворення (пор. Ратиборичі — Україна, Racibóřice — Чехія, Raciborgzyce — Польща і десятки топонімів з цими ж коренями в усіх слов'ян); в) походження формант **-ич(i)** з праслов'янського ***-itъj**. Цей генетичний зв'язок засвідчує поширення стародавнього топонімічного типу назв на ***-јь**, який виступає на тих же територіях, що й назви на **-ичі**, наприклад: Білорусія — Доброгост, Радомисл, Мстиславль, Несвіж, Заслав, Бич, Добробил, Нераж; Чехія — Jagoměř, Litošť, Zbraslav, Unhošt, Chotěbog; Україна — Радимир, Добромиль, Видибор, Злобич, Дорогомишль, Хотилюб, Домажир, Переяслав, Добротвір, Збараж, Чорнобиль, Семихоч, Тустань і т. д.⁵³

Пізнавальним, безперечно, є і сам обсяг топонімічного матеріалу, що засвідчений пам'ятками XI—XVIII ст., який в еквівалентних співвідношеннях зберігається традиційно майже на всіх слов'янських землях.

Територія поширення назв на **-ичі** збігається з даними античних письменників про місце розташування слов'ян. На протязі

⁵² Пор. St. Kniesza. Chronologie der slowakischen Ortsnamentypen.— «*Studia Slavica*», т. V, зош. 1—2. Будапешт, 1952, стор. 176—177.

⁵³ Нами подано зразки найтипівіших двочленених назв на ***-јь**.

В ст. до нової ери і I—II ст. нової ери, починаючи від Геродота, Плінія Старшого, Таціта і до Птоломея, країна слов'ян локалізувалася приблизно в межах ареалу назв на **-ичі**.

Територія слов'ян знаходилась, на думку дослідників, то між середнім Придніпров'ям і басейном Вісли та побережжям Балтійського моря, то охоплювала землі від Дніпра до Вісли, то знаходилась десь на Прикарпатті, Поділлі, звідки слов'яни переміщалися у басейн Вісли⁵⁴. Які б не були розходження в повідомленнях різних авторів, всі вони сходяться на тому, що слов'янські племена займали значну територію на Віслі, Дністрі, Бузі, охоплювали землі Волині, Полісся, сягаючи території середнього, можливо, і верхнього Дніпра. Прабатьківщину слов'ян на землях середнього басейну Дніпра з Прип'яттю та Десною на Полісі, Волині знаходять окремі німецькі історики та філологи, а О. Брюкнер розширяє ці землі до території літописних радимичів і в'ятичів⁵⁵.

У цьому плані інтерес становлять праці Я. Розвадовського⁵⁶, М. Фасмера⁵⁷, В. Топорова і О. Трубачова⁵⁸, В. Петрова⁵⁹. На основі аналізу назв рік встановлюється територія балто-слов'янської і праслов'янської єдності між Німаном і Дніпром, між Бугом і Дніпром⁶⁰. Межі гідронімічних ареалів були в певній мірі попереднім етапом утворення ареалів назв місцевостей, які, виходячи з генетичного зв'язку культур двох найраніших етапів історії слов'янства, повинні в загальному збігатися (принаймні північно-східна частина ареалу назв на **-ичі**).

При дослідженні праслов'янської єдності на основі гідронімів дуже важливим є встановлення північної межі, яка не відома з історичних джерел. Ні Йордан (готський історик), ні Прокопій (візантійський письменник), розташовуючи слов'ян від Дунаю по Дніпро і Віслу (на VI ст.), не вказують північної

⁵⁴ Пор. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів, 1894; L. Niederle. Slovanske starožitnosti, т. I, ч. 2. Прага, 1925, стор. 232 та ін. R. Jamka. O praojczyźnie Słowian.— Z otchłani wieków, т. VI, зош. 4—5. Poznań, 1931, стор. 50—52; T. Lehr-Sławinski. O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian. Poznań, 1946, стор. 19 та ін.

⁵⁵ A. Brückner. Starożytności słowiańskie.— «Lud», seria II, ч. IV, 1925, стор. 82.

⁵⁶ J. Rozwadowski, вказ. праці.

⁵⁷ M. Faßmer, вказ. праця; його ж, Die Urheimat der Slaven.— «Der ostdeutsche Volksboden...». Бресляв, 1926, стор. 118—143.

⁵⁸ О. Н. Трубачев. Балтийская гидронимия верхнего Поднепровья.— «Вопросы литовского языкоznания». Вильнюс, 1961, № 4; В. Топоров и О. Трубачев. Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья. М., 1962.

⁵⁹ В. Петров. Гідроніми України за античними джерелами.— Зб. «Українська діалектологія і ономастика». К. 1964; його ж, Гидронимия верхнего Поднестровья.— Сб. «Всесоюзная конференция по топонимике ССРР». Ленинград, 1965.

⁶⁰ Пор. J. Rozwadowski, вказ. праці; П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М., 1953.

границі їх розселення. Тут становить інтерес висунута у свій час лінгвістами так звана теорія поліської прабатьківщини слов'ян з центром на Поліссі⁶¹.

Єдність ареалу назв на **-ичі** засвідчує також археологія. Територія поширення назв на **-ичі** збігається з етапом розвитку ранньослов'янських культур, які засвідчують давню генетичну спільність слов'янських племен і підтверджують одночасне, в однаковій мірі поширене заселення цих земель⁶².

Етнічна єдність в межах ареалу назв на **-ичі** знаходить підтвердження і у спільній міфології, частково антропології (Волинь, Полісся).

Подані окремі дані топоніміки, історії, а також археології, якщо порівняти їх з територіальним поширенням назв на **-ичі**, крім вказівок на єдність цих мовно-історичних моментів, дають підстави для значного розширення хронологічних меж появи назв на **-ичі**. На цій основі можна припускати, що корені утворення топонімічної єдності, про яку йдеться, сягають спільнослов'янського співжиття племен, а територія її в основному накладається на територію слов'янської прабатьківщини від басейну Вісли до Дніпра, від Дністра і Карпат до Німана, Березини. Це, в свою чергу, підтверджує теорію автохтонності слов'ян на цих землях. Деякі вчені схильні думати, що землі, де виступають назви на **-ичі** і ***-јь**, відносяться до території первісного автохтонного заселення слов'ян⁶³. Це ще раз ставить під сумнів локалізацію прабатьківщини слов'ян у межах басейну Одера і Вісли, чи навіть «у східній частині басейну Вісли», як це роблять Т. Лер-Славінський і Я. Чекановський⁶⁴.

Частина історико-мовної єдності, вираженої топонімічним ареалом на **-ичі**, припадає на Україну (зону ареалу складають близько трьох тисяч назв, засвідчених у пам'ятках XI–XVIII ст.).

Українська зона охоплює західні, північно-західні, північні та північно-східні області України. За значенневим та структурно-типовідним складом топонімів вона ідентична іншим територіям загальнослов'янського ареалу. Творячи єдність і будучи складовою частиною спільнослов'янського ареалу патронімічних назв (чи не основною, оскільки саме Волинь вважається багатьма дослідниками центром слов'янської прабатьків-

⁶¹ Пор. Z. Rysiewicz. O praojczyźnie Słowian.—«Lud», XIV. Львів, 1956, стор. 46 та ін.

⁶² Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 315—317.

⁶³ A. В ү с к п е г. Wierzenia religijne i stosunki rodzinne. Początki kultury słowiańskiej. Encyklopedia Polska, т. IV, ч. 2. Kraków, 1912, стор. 180; S. R o s p o d. Stratygrafia toponimiczna..., стор. 186.

⁶⁴ T. L e h r - S p l a w i n s k i, вказ. праця, стор. 114; J. C z e k a n o w s k i. Wstęp do historji Słowian. Львів, 1927, стор. 107.

щини), вона, подібно до інших територій, віділяється вже в ранню добу племінного співживання. Це вирізнення має самобутній характер. Воно випливає як з природних, так і історичних обставин, в силу яких на просторах від Одера до середнього Дніпра, від Карпат до Західної Двіни і басейну Дніпра пра-слов'янський колектив не міг бути монолітним. Такому виділенню сприяла геоморфологія місцевості, від якої залежало розташування населення, формування діалектів на основі прамови, врешті, потяг до центрів — городів, які так чи інакше об'єднували навколо себе прадавні колективи. На цій базі розвивались окрім локальних культури і утворювалися окремі територіально-племінні об'єднання (з цим, певно, зв'язане формування окремих топонімічних ареалів).

Цей процес простежується в характері поширення та структурі розташування назв **на -ичі**.

У межах загальнослов'янського ареалу (не береться до уваги територія південного слов'янства) засвідчуються територіально-просторові розриви в нашаруванні топонімів. На їх основі можна простежити поділ ареалу на східну і західну частину (див. картосхему). Цей поділ відображає, не беручи до уваги інших джерел, вирізнення двох самостійних формаций — східної і західної в межах ранньої слов'янської єдності. В них, очевидно, можна вбачати ранні міжплемінні об'єднання: східної слов'янщини на Волині з Придністров'ям, Поліссям, сфера впливу якої сягала Придніпров'я; західної — в басейні Вісли, в Сілезії, Чехії та інших прилеглих землях.

Територіальний поділ топонімічного ареалу на дві окремі частини знаходить підтвердження в археології, історії.

Два виділені топонімічні осередки відповідають двом найбільшим географічним осередкам ранньослов'янської культури (можливо, черняхівського типу)⁶⁵, які, очевидно, можна зіставляти з двома відомими з історичних джерел племінними об'єднаннями антів і склавінів⁶⁶. Східне об'єднання, що формувалось на території України, Білорусії, частково Росії, поступово розвиваючись, не втрачає генетичного зв'язку з міжплемінним осередком на Прибужжі — так званою державою Валіанана VI ст., з племенами VII—IX ст.

Існування від найдавніших часів великого слов'янського об'єднання в межах Прибужжя знаходить докази в антропології. На значній території Волині та Полісся зберігся до сьогодні етнічний елемент, що відповідає антропологічному типу прадавніх слов'ян.

⁶⁵ М. Ю. Брайчевський. Біля джерел слов'янської державності. К., 1964, стор. 320. Це питання вимагає спеціального вивчення.

⁶⁶ Розмежування цих двох груп племен за археологічними пам'ятками засвідчено на картосхемі розселення племен східної і середньої Європи I ст. н. е., складеній П. Третьяковим (Восточно-славянские племена. М., 1953, стор. 44).

У взаємозв'язку з історичними умовами формувались мовні межі виділених східного і західного об'єднань. Територіальне розмежування топонімічного ареалу проходить по лінії: північ-ніше Ряшева на м. Крешів до лівих приток р. Вепра, далі по р. Вепру на північ в район м. Парчева, Седлець до р. Бугу. На Забужжі — лівобережжям р. Нурець на лівніч до р. Сліна і далі по ній до р. Нарева. Дана топонімічна межа збігається з русько-польською мовою границею раннього періоду⁶⁷, на-кладається на історичні та етнічні кордони між Україною і Польщею в період від Х до XVIII ст. і пізніше⁶⁸.

Одноманітний етнічний склад східного центру слов'янства засвідчується і послідовними змінами типів топонімічних назв з різними за структурою і значенням основами. Відповідно до часу змінювалася основа назв, а словотворчий тип більш або менш залишався незмінним. Так, замінювались і зникали під тиском нових мовно-історичних обставин назви з двочленними основами — Домагостичі, Добровтричі (?), Добиславичі та ін., а їх місце заступили топоніми Яремичі, Чайничі, Лановичі тощо. Це відноситься до багатьох давніх типів назв України.

Крім чіткого розмежування ареалу назв на **-ичі** на східну і західну частини, чимало для з'ясування питання заселення України розкриває характер розподілу топонімічного матеріалу в межах самої зони. Досліджуючи кількісні співвідношення топонімів, засвідчених на тій чи іншій території зони, можна встановлювати особливості заселення українських територій в давнину.

Загалом розподіл топонімів на **-ичі** на території України нерівномірний. Більше концентрування їх на даному етапі засвідчується у західних і північно-західних, частково в північно-східних областях. У зв'язку з таким кількісним розподілом топонімів в українській зоні ареалу виділяються основні, або центральні, і периферійні топонімічні території. На основних територіях спостерігаємо великі скучення топонімів (співвідношення 30—60 : 100), що утворює ряд внутрішніх центрів зонального і загальнослов'янського ареалу: 1) Перемишль — Самбір; 2) Сокаль — Володимир-Волинський — Грубешів;

⁶⁷ Пор. карту поширення польських діалектів на 1000 рік, складену К. Нітшем (K. Nitsch. Marka narzeczy polskich. Krakів, 1919).

⁶⁸ D. Zubrzyski. Granice między ruskim i polskim narodem w Galicji. Львів, 1849 (паралельно ця книжка вийшла німецькою мовою); Н. Дашкевич і ч. Княжение Даниила Галицкого. К., 1873; А. И. Добрянский. О западных границах Подкарпатской Руси.—«Журнал Министерства народного просвещения», т. 208. СПб., 1880, стор. 134—159; М. Грушевский. История Украины-Руси, т. II. Львів, 1905 (див. також карти); М. Кордуба. Західне пограничне Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном.—Записки НТШ, т. CXXXVIII—CXL. Львів, 1925, стор. 159—245 (див. карту); С. Т. Білєцький. Західні граници Галицько-Волинської держави XII—XIV ст.—ЦДІА УРСР у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1095.

3) Берестя — Кобринь; 4) Пінськ; 5) Коростень — Овруч — Київ (чітко не окреслений).

Таке розміщення топонімів відображає характер заселення українських земель у давній період. Указані скupчення, можливо, слід розглядати як осередки первісного заселення, центри територій окремих племен. Їх виникнення знаходитьться у взаємозв'язку з геологічною будовою та ландшафтно-грунтовими особливостями території. Простежуючи геологічну будову території крайнього західного скupчення топонімів — Перемишль — Самбір, зауважимо, що майже всі поселення з назвами на **-ичі** розташовані на лесовому масиві і жодна не за свідчена, наприклад, на делявіальних пісковиках, алювії, карпатському палеогені, верхній крейді і т. д. Ряд сіл з назвами на **-ичі** знаходиться на стику різних за будовою і родючістю земель. Тут цікаво простежити розвиток і поширення сіл, зокрема, відшукати їх первісне (початкове) місце. Наші окремі спостереження вказують, що заселення йшло від плодоносної високої до низинної території. Тут маємо родючі ґрунти — підзолистий чорнозем та темно-сірий підзолистий ґрунт⁶⁹. Родючі землі характерні для осередка Перемишль — Самбір, заселення якого пройшло раніше сусіднього південного карпатського масиву.

У подібному, хоч і менш залежному, зв'язку знаходиться розвиток давніх поселень з назвами на **-ичі** та їх скupчень з ландшафтними умовами.

Така кореляція між формою родового заселення, скupченого на урожайніх, лесових і рівнинних землях, і продуктивністю назв на **-ичі** та непродуктивністю їх у гірських місцевостях спостерігається і в інших слов'янських країнах⁷⁰. Ці фактори стимулювали раннє родове розселення слов'ян, а разом з ним впливали на територіальний поділ, територіальне відокремлення, межі поширення племен.

Звертає на себе увагу також і те, що вказані скupчення поселень знаходяться на зручних комунікаціях — в районах рік Бугу, Дністра, Прип'яті, Дніпра, Десни, концентруються навколо давніх городів — Перемишля, Ярослава, Володимира-Волинського, Дорогичина, Пінська, Овруча, Києва і т. д., — для яких вони, імовірно, і створили економічно-культурну основу для виникання.

Засвідчені скupчення поселень могли впливати на хід заселення у різні напрями. Це досить чітко проявляється в пізніший період при заселенні окремих частин України (Слобожанщина). В цілому територіальне розташування назв на **-ичі** в українській зоні загальнослов'янського ареалу майже не змі-

⁶⁹ Пор. карту ґрунтів. Атлас Української СРР и Молдавської СРР. М., 1962, стор. 22—23.

⁷⁰ S. Rospołond. Klasyfikacja strukturno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. Вроцлав, 1957, стор. 23.

нюються протягом простежуваного на основі документальних даних періоду. Враховуючи специфічну стійкість топонімів, слід думати, що ареал назв на **-ичі** мало змінювався і в незасвідчений пам'ятками час.

Викладений вище матеріал дозволяє зробити певні висновки.

Назви на **-ичі** відбивають територіальну єдність від Одера до басейну Десни і Дніпра, від м. Братіслави і Карпат до Західної Двіни. В генетичному зв'язку знаходиться південна частина цього ареалу на Балканському півострові та північні і північно-західні території Росії. Появу такої єдності слід відносити до часу не пізніше VI—VII ст., хоч лінгвістичний розбір топонімів, історичні та археологічні відомості дають підстави говорити про появу назв на **-ичі** у ранішу добу. Починаючи від ранньослов'янського періоду до XIII ст. (в окремих землях пізніше), тип назв на **-ичі** продуктивний майже на всій території ареалу.

Встановлення хронології топонімів з допомогою інших джерел дає можливість розкривати історичну суть топонімічного ареалу — мовно-історичну єдність своєї епохи, як і територію поширення давніх слов'ян. Незважаючи на змінність ареалу назв на **-ичі**, особливо на окраїнах, основна, центральна частина його від середнього Дніпра до басейну Вісли, від Карпат і приблизно до Німану і середньої течії Березини залишалась незмінною. Це знаходить підтвердження в мовному аналізі топонімів і гідронімів, в історії, археології тощо. Цю територію топонімічного ареалу слід віднести до земель найдавнішого заселення слов'ян, вважаючи територією прабатьківщини слов'ян.

Частина території загальнослов'янського ареалу припадає на східнослов'янські землі, в тому числі на Україну. Характер поширення топонімів, у зіставленні з даними інших наук, засвідчує поділ ареалу і виділення його східної і західної частин ще в ранню добу. Простежується межа між східним і західним слов'янством. Територія східної частини ареалу в цілому відповідає первісному міжплемінному об'єднанню східних слов'ян, повністю накладається на територію військового союзу на Прибужжі VI ст. Всередині української зони ареалу спостерігається ряд внутрішніх топонімічних скупчень, що відповідають, як слід думати, ряду осередків родового заселення, можливо центрів племен, від яких проходило заселення прилеглих земель. Іх утворення знаходиться у прямому зв'язку з геоморфологією території. За простежуваний на основі документальних пам'яток період від XI до XVIII ст. розподіл топонімів досліджуваної території України майже незмінний, що свідчить про стійкість заселення її від найдавніших часів до сьогодні.

В цілому остаточно розв'язати питання історії заселення українських земель на основі топонімів можна буде після того, як повністю буде зібрано і лінгвістично, статистично і картофічно опрацьовано топонімічний матеріал.

O. A. Купчинский

**ТОПОНИМЫ НА -ИЧІ И ВОПРОСЫ ЗАСЕЛЕНИЯ
УКРАИНЫ**

Резюме

В числе первоисточников изучения истории народа важную роль играет топонимика. Для положительного решения того или иного вопроса при помощи топонимики необходимо полностью собрать топонимический материал, провести лингвистический анализ его, определить время возникновения тех или иных топонимических типов, их территориальное распространение, установить связи с данными истории, географии, археологии и т. п.

Рассматривая патронимические топонимы Украины на **-ичі** на фоне общеславянского материала, можно отнести их появление к VI в. Продуктивным этот тип названий был и позже. Топонимы на **-ичі** распространены на территории от левых притоков Лабы до истоков Днепра и Оки (без учета генетической части этого топонима на юге Европы). Территориальная целостность топонима, несмотря на историко-языковую и пространственную изменчивость, указывает на этническое единство его образователя в прошлом. Это единство восходит к ранней эпохе славянского мира и отождествляется с территорией прародины славян.

Часть этой территории приходится на восточнославянские земли, в том числе на Украину — западные, северо-западные, северные и северо-восточные области и районы. Она выделяется как составная часть восточнославянского центра ареала, характеризующегося своими особенностями развития, и соответствует территории ранних восточнославянских межплеменных объединений.

Распределение топонимов отображает характер древней родовой колонизации, свидетельствует о большей или меньшей плотности заселения, определяет зональные центры и указывает на связи заселения с историческими данными и с геоморфологическими особенностями территории.